

ДИНАМІКА ЗАСВОЄННЯ МОВИ ДИТИНОЮ

Борова В.Є.

Докторант

Рівненського економіко-гуманітарного інституту

Звукова культура мови за визначення Н.С. Старкинської - це процес засвоєння звукової системи мови, який включає в себе оволодіння правильною вимовою звуків і розвитком фонематичного слуху. А. М. Богуш стверджує, що поняття звукової культури досить складне і обширне, воно включає цілий ряд важливих компонентів. Серед них: чітка артикуляція звуків рідної мови, фонетична та орфоепічна правильність мови, мовне дихання, сила голосу, темп мови, фонематичний слух та засоби інтонаційної виразності /наголоси, логічні паузи, ритм, темп, мелодика/.

Звукова мова входить в життя дитини з перших годин її життя. Мати починає розмовляти з немовлям ще до його появи на світ, і це дуже важливо для майбутнього психічного благополуччя дитини, як стверджує Г. А. Тумакова. Мати розмовляє з нею тоді, коли вона не в змозі що-небудь сприйняти і розуміти, але мозок малюка володіє вродженою підвищеною чутливістю до звукової мови, яка зберігається протягом всього дошкільного віку.

Важливою стадією в становленні звуку, за словами ряду дослідників/О.І. Максаков, Г.А. Тумакова/ є поява лепету. З фонетичної сторони лепет є найбільш складним утворенням. Існує думка /Р. Тонкова-Ямподська/, що з лепету починається власне активне мовлення дитини.

Ті звуки, які були в лепеті /губні/, дитина швидше і легше вимовляє. Отже, лепет готує мовний апарат дитини до звуковимови, з лепету розвивається здатність до наслідування звуків, лепет сприяє також розвитку фонематичного слуху.

О.І. Максаков стверджує, що, починаючи з другого півріччя, в лепеті дитини з'являються досить чіткі звуки. Серед них найчастіше голосний [а], приголосні [п, б, м, к, т] і деякі інші. Однак ці звуки ще недостатньо стійкі і вимовляються у невеликих звукосполученнях.

Автор доводить, що розширення взаємозв'язків дитини з дорослими, які її оточують, сприяє виникненню у неї специфічних реакцій на звуки мови. Ці реакції особливо ускладнюються, стають більш інтенсивними біля семи з половиною місяців. Так зароджується спілкування дитини з дорослими.

Л. П. Федоренко відзначає, що в міру того, як розвивається це спілкування дитини з оточуючими її дорослими, змінюється і роль в ньому її звукових реакцій. Будучи спочатку мимовільним вираженням емоцій, ці реакції стають далі одним із засобів спілкування з дорослим.

До кінця року, за словами О. П. Жильцової, дитина

вимовляє, в основному, прості в артикуляційному відношенні звуки: голосні [а, у, и], деякі приголосні: [м, п, б, к, т, д, г].

Л. П. Федоренко називає звуки, які дитина засвоює протягом 1 року життя, звуками «раннього онтогенезу».

Визначаючи особливості засвоєння звукової сторони мови дітей другого року життя, Л. Д. Салакова відзначає цей вік, як період різкого зростання можливостей дитини до наслідування мови дорослих, інтенсивного розвитку розуміння мови, активної мови.

О. І. Максаков зазначає, що з перших місяців другого року життя дитина частіше починає розуміти слова. Однак до півторарічного віку слова, які вимовляються дитиною, не завжди ще відображають реальну назву предмета. Це спрощені чи звуконаслідувальні варіанти назв.

М. І. Рождественська та Є. І. Радіна дослідили, що в цей віковий період діти досить чітко починають вимовляти такі голосні звуки, як [а], [у], [і], [о], але звуки [и], [е] замінюються на [і] та [є]. Приголосні вимовляються нечітко або замінюються більш простими в артикуляційному відношенні звуками. Ряд твердих звуків, за словами названих вчених, замінюються м'якими. Відсутні ще шиплячі звуки, звуки [л], [р]. Однак, не дивлячись на це, дитина до кінця другого року життя (за даними досліджень

А.ЛІваненко) навчається правильно сприймати всі звуки рідної мови.

Дошкільник, на думку Г. А. Тумакової, вже в змозі помітити неправильність вимови звуків у словах своїх ровесників, робить спроби виправити їх. Тобто йому стає доступним фонематичне розрізнення звуків у словах.

О. І. Максаков, вивчаючи складові звукової культури мови, дослідив, що на кінець раннього віку у дитини ще недостатньо міцний голосовий апарат, мовний видих ще дуже слабкий, у результаті чого голосу дитини ще недостатньо міцний. На думку автора, діти раннього віку вже можуть міняти інтонацію голосу. М.Ф. Фомичова стверджує: кінець раннього віку, це період коли діти починають дотримуватись норм вимови, турбуватись про її правильність. При цьому, однак, вони не можуть виділити і назвати звук, який треба виправити, а виправляють ціле слово. Це рівень нечіткого усвідомлення, початкової абстракції.

М.Г. Генінг, Л. А. Герман стверджують, що до кінця 4-го року життя стають більш координованими рухи м'язів, які приймають участь в утворенні звуків. Укріплюються м'язи кінчика і спинки язика, що сприяє правильній вимові без пом'якшення твердих приголосних.

А. М. Бородич помітила і таку закономірність, що до кінця 4-го року життя діти все частіше починають вимовляти слова із збігом приголосних. А також стає можливим вживання більш складних за структурою слів.

Л. П. Федоренко довела, що в деяких дітей цього віку з'являються звуки «пізнього» онтогенезу [ш, ж, ч, щ, л, р]. Більшість дітей вимовляють такі звуки, як [л, е, х]. Наближається до норми і вимова свистячих звуків, з'являється звук [у].

Проте В. В. Гербова стверджує, що з появою у мові дітей шиплячих звуків, спостерігається їх зворотня заміна.

О. І. Максаков встановив, що у дітей даного віку збільшуються об'єм видиху, вони можуть вимовляти голосні звуки на одному видихові упродовж 3-5 хвилин. Але, як підкреслює автор, діти ще не завжди можуть керувати своїм голосовим апаратом, міняти гучність, висоту голосу, темп мови. Іноді, на запитання дорослих, особливо сторонніх, відповідають дуже тихо; з близькими і рідними - розмовляють голосно. О. І. Максаков стверджує: діти даного віку наслідують інтонацію та правильно її передають. Крім того, вдосконалюється мовний і фонематичний слух дитини. Не дивлячись на те, що вона не може правильно вимовляти деякі звуки, дитина помічає неправильну вимову інших.

Спостереження В. Рождественської, Р. Радіної за мовою дітей молодшого дошкільного віку показали, що у дітей даного віку особливо яскраво проявляються індивідуальні відмінності у формуванні вимовної сторони мови: в одних мова чиста, з правильною вимовою майже всіх звуків, у інших вона недостатньо чітка, з неправильною вимовою більшості звуків, з пом'якшенням вживанням твердих приголосних.

Говорячи про середній та старший дошкільний вік, Г.А.Тумакова підкреслює, що в цей час у дитини відбувається інтенсивний розумовий розвиток: вона оволодіває мовою, знайомиться з багатством звукового, лексичного та граматичного складу мови. Це період інтенсивного ознайомлення дошкільників зі словом, його змістовою, фонетичною чи звуковою стороною.

Вже у чотирирічних дітей, на думку А.М. Богуш та ін., зростає інтерес до звукового оформлення слів. Вслуховуючись у слова, які вимовляє дорослий, дитина намагається встановити подібність в їх звучанні і часто сама досить успішно підбирає пари слів.

Великий знавець і дослідник дитячої мови

К.І. Чуковський виявив, що в цьому віці у дітей проявляється великий потяг до рими. Граючись із словами, деякі рифмують їх, створюючи власні вірші. В.І. Гербова, А.М. Богуш, М.І. Фомичова і ін. стверджують, що до п'яти років у основному формуванні правильної вимови закінчується постановка звуків. Лише при вимові найбільш важких груп звуків відчуються труднощі, котрі обумовлені недосконалою діяльністю кори головного мозку, недостатнім розвитком мовнорухових механізмів, а також умовами навчання й виховання.

О. І. Максаков висловлює думку про те, що у дітей

цього віку різко зростає інтерес до звукового оформлення слів, значно покращується вимова. Достатньо розвинений мовний слух п'ятирічної дитини дає можливість розрізняти у мові дорослих підвищення і зниження гучності голосу, помічати швидкий і повільний темп слова, вловлювати різноманітні засоби виразності. В.Е. Левінов доводить, що, наслідуючи дорослих, діти можуть самі досить точно передавати різноманітні інтонації голосом, виділяючи у фразах окремі слова, правильно витримуючи паузи, виражаючи емоційно-вольове ставлення до того, про що йде мова. Діти вже вміють не тільки говорити достатньо голосно, але і слідувати за гучністю мови оточуючих. Вони здатні змінювати гучність голосу у зв'язку з врахуванням змісту того, про що говориться.

В. І. Гербова стверджує, що до 5 років дитина вже добре диференціює звуки, з яких складається наша мова, але вона чує їх в словах, невиділяючи і не називаючи ізольовано. Недивлячись на те, що дитина-дошкільник правильно сприймає мову і спілкується нею, потрібно ставити питання про виховання фонематичного сприймання у дітей дошкільного віку: важливо, щоб діти не просто чули, а навчилися вслуховуватись у звуки, з яких складається мова.

Г. А. Туманова відзначає, що орієнтування у звуковій стороні слова готує дитину до засвоєння грамоти і письмової мови.

Так, Н.С. Варенцова відмічає, що діти п'яти років проявляють стійкий інтерес до слова, що звучить. Це дає можливість тривалий час займатися з ними звуковим аналізом, знайомитись з характеристикою звуків /голосні, приголосні, м'які, тверді/, проводити звуковий аналіз різних за структурою слів.

Цікаві дані приводить І.Ю. Фаусек, яка навчала грамоті дітей починаючи з 4,5-5 років на основі методики, розробленої М. Монтесорі. Вихованці Ю. Фаусек складали у цьому віці із букв алфавіту слова різної складності. Відомо, що скласти слово, не роблячи його звукового аналізу, неможливо. На жаль, в роботах М. Монтесорі, Ю. Фаусек немає опису методики навчання звукового аналізу слів, однак, коли Ю. Фаусек описує труднощі, з якими зустрічались діти, вона показує, що для їх подолання вихователь вимушений був голосом особливо підкреслювати необхідний звук.

Робота Ю. Фаусек показує, що для дитини середнього дошкільного віку, яка навіть знає букви, послідовний звуковий аналіз слова становить велику складність. Дошкільник не вміє сам прийти до особливого, підкресленого виділення голосом необхідного звука.

Л.Е. Журова та Н.В. Дурова вважають, що для оволодіння дитиною дією звукового аналізу слів треба її спеціально навчити такого роду вимові. Вона групується на переході, від природного складового поділу слова до штучного позвукового його розчленування з допомогою інтонаційного виділення звуків у слові. При цьому функція мови дитини міняється, перетворюється із практичної функції

спілкування, передачі думок у функцію досліджень звукового складу мови.

О. М. Лещенко інтонуванням називає спеціальний спосіб обстеження звукової будови слова. За даними Л. Е. Журової, навчання інтонуванню можливе лише при виділенні приголосних звуків. Інтонаційне виділення голосних, на її думку, не вимагає від дитини перебудови артикуляції. Н. С. Варенцова зазначає, що кожний приголосний має свої артикуляційні особливості: одні можна вимовити протяжно/сонорні, свистячі, шиплячі/, інші (наприклад, губні, проривні) виділяються артикуляцією, силою голосу. Стосовно початку навчання звуковому аналізу Л. Е. Журова експериментально довела, що вже чотирирічні діти із задоволенням міняють свою артикуляцію, коли цього вимагає ігрова ситуація. Цей дитячий інтерес не можна ігнорувати, важливо розвивати його і, користуючись різними ігровими прийомами, направити дітей на спеціальне знайомство із формальною мовною стороною. Щодо дітей п'ятирічного віку, то автор висловлює думку про те, що вони вже цікавляться вправами зі звуками мови, ігрова ситуація їх швидко перестає цікавити, засоби вирішення ігрового завдання стають для них завданням. На підставі цього Л. Е. Журова передбачила, що саме в п'ятирічному віці потрібно навчати дітей звуковому аналізу, роблячи його предметом спеціальних занять, тобто включаючи не в ігрову, а в навчальну діяльність.

Г. А. Туманова стверджує, що на даному віковому етапі діти вже повинні чути звуки на початку, в середині і кінці слова, проте виділяти лише певний звук. Вона доводить, що заняття з п'ятирічними необхідно будувати так, щоб вони кожного разу вправлялись не у виділенні певного звука у слові, а засвоїли узагальнений спосіб виділення звуків у словах. Словесний матеріал для занять, на думку дослідника, необхідно підбирати так, щоб на двох заняттях підряд не виділявся один і той самий звук. Бажано чергувати виділення приголосних звуків різної артикуляційної складності.

Роботу по навчанню звуковому аналізу шестирічок Л. Е. Журова пропонує проводити в такій послідовності: розглядання картинки і називання її; повільне промовляння слова-назви вихователем з інтонаційним виділенням кожного звуку, аналогічна вимова слова дітьми; фіксація уваги на тому, що слово складається з звуків; розглядання схеми звукового аналізу слова; позначення звуків фішками /спочатку вихователь виконує це на дошці, діти - у себе на столах/. Поступово, продовжує дослідник, дошкільникам можна пропонувати завдання на співставлення звукового складу проаналізованих слів /знаходження однакових і різних звуків/, вимову звука відповідно з його порядковим номером у слові; пригадування слів, що починаються з другого /третього/ звука даного слова. Важливо, як стверджує А. М. Богуш, показати дітям, що всі звуки в словах розташовані і промовляються в певній послідовності; якщо її змінити, то зміниться або зникне значення слова. Крім

того, продовжує автор, діти повинні зрозуміти і словорозрізнявальну функцію слова.

Слушний і цікавий матеріал стосовно навчання дітей звуковому аналізу слів пропонує В. В. Коваль. Вона стверджує, що, перш ніж приступити до виконання завдань з аналізу звукового складу слова, треба навчити дитину прислухатися до різних звуків, створити про них загальне, нерозчленоване уявлення. Починати, на думку автора, краще з немовних звуків. Увага при цьому спрямовується на знаходження джерела звуку, напрямку звучання, кількості звучань тощо. В. В. Коваль наголошує на тому, що визначаючи джерело звуку, ознайомлюючи дітей з предметами, що утворюють звук, ми тим самим навчаємо розрізняти їх звучання. Краще це робити у грі, де б діти були її активними учасниками.

Подібної точки зору дотримується і А. П. Іваненко. Вона спрямовує думку на те, що для розвитку слухової уваги доцільно використовувати найдоступніші для дитячого сприймання звуки: сигнали машин, голоси тварин, музичні звуки і ін. На прогулянках, під час ігор, на окремих заняттях малята слухають про що «говорять» вулиця, кімната, ліс, парк, музична скринька і ін.

Г. А. Тумакова стверджує, що в результаті роботи над звуковою стороною мови у дітей формується особливе, лінгвістичне відношення до мови, до мовної дійсності. Свідоме відношення до мови є ОСНОВОЮ для засвоєння